

RAT, MIR I NOMOS: O NEMOGUĆNOSTIMA ŠMITOVSKJE TRANSGRESIJE PROSTORA

Tonči Kursar

<https://orcid.org/0009-0002-4318-4797>

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu

<https://doi.org/10.20901/an.21.03>

Pregledni rad

Zaprimljeno: 23. 11. 2023.

Prihvaćeno: 11. 09. 2024.

E-mail: t.kursar@fpzg.hr

Sažetak Kako se suočavamo s nadolazećim političkim ustrojstvom svijeta, autor članka izvodi kritičku rekonstrukciju argumenata kritičkih političkih teoretičara (Pettito, Mouffe, Burgess, Rowan i Zolo) koji nalaze uporište u političkom učenju Carla Schmitta, posebno u njegovom shvaćanju nomosa. Pritom autor uvažava Schmittov naputak o pojmovima iz Predgovora za talijansko izdanje *Pojma političkoga* (1971). Prvo se osvrće na pokušaj da se Schmitta prikaže pobornikom mira. Nakon toga se razmatraju načini preuzimanja Schmittova shvaćanja veleprostora i nomosa od strane spomenutih teoretičara. I treće, najviše se pozornosti posvećuje Rowanovom radikalno demokratskom čitanju Schmittova učenja o nomosu. Kritički se razmatra njegov pokušaj da se pomoću Schmittova shvaćanja konstitutivne moći dokine "prostor" i tako uspostavi novi demokratski nomos (ili čak post-nomos).

Ključne riječi liberalizam, ljevica, mir, nomos, prostor, rat, Schmitt

Uvod

Invazija Rusije na Ukrajinu 2022. otvorila je pitanje novog ustrojstva svijeta. Štoviše, danas se liberalizam kao i u prvoj polovini prošlog stoljeća suočio s mogućnošću da možda više nije u stanju osigurati univerzalnu prevlast Zapada. Takvo stanje liberalizma možemo usporediti s onim što o njemu piše Carl Schmitt početkom Drugog svjetskog rata: "Liberalna sloboda mišljenja zapadne demokracije danas je povijesno prevladana. Ona sada služi da pravno ozakoni puki *status quo* i jamči svetost prava, posvetu legalnosti i legitimnosti, na skup globalnih posjedinina" (Schmitt, 2011b: 89). Jedan smjer razmišljanja, s tim u vezi, teži da se problematiziranjem novog ustrojstva svijeta hegelovski prisjetimo misije liberalne revolucije iz 1989.¹ Ispada da tim tragom, jednom za svagda, treba riješiti problem država koje nisu usklađene sa Zapadom što se primarno odnosi na Rusiju i Kinu (v. Fukuyama, 1994: 509). Posljedično bi se vratili "snovima o univerzalnoj pacifikaciji putem kulture i potrošačkih dobara" (Rasch, 2005: 178).

¹ V. u: Fukuyama, 2022; Kursar, 2022.

Drugi smjer mišljenja poodavno odbacuje liberalnu globalizaciju i pritom se uglavnom oslanja na Schmitta kao "upornog kritičara liberalnog univerzalizma i njegovih pretenzija da ponudi istinski i jedini legitimni politički sustav" (Mouffe, 2007: 148). Među njima nalazimo kritički orijentirane teoretičare koji su svojedobno objavili radove u danas gotovo nezaobilaznom zborniku *The International Political Thought of Carl Schmitt* (Odysseos i Petito, 2007). Mouffe, njihova svojevrsna predvodnica, drži, primjerice, kako s 1989. nije došlo do "uspostave kozmopolitkog novog svjetskog poretka" nego "neupitne hegemonije SAD-a" koja se jedino može okončati "uspostavom multipolarnog svijeta" (Mouffe, 2007: 147). Za nju je presudno što je Schmitt bio autor kome je "svijet bio pluralan, nipošto univerzalan" te što je bio "nepokolebljiv u stavu kako bi svaki pokušaj globalnog nametanja jedinstvenog modela imao strašne posljedice" (*ibid.*: 148).

Kada je posrijedi Petito, on ponavlja ono što se nerijetko prvo čuje kada se spominje Schmitt: "Schmittova misao ... pruža bogatstvo uvida i intelektualne resurse za artikulaciju našeg sadašnjeg globalnog stanja i u tom smislu *Nomos zemlje* treba smatrati klasičkom međunarodne političke misli" (Petito, 2007: 179). Možda je još izravniji od Mouffe jer tvrdi da je "povratak svjetskoj političkoj kultura i religija koja osporava samu liberalnu i zapadnocičnu matricu suvremenog međunarodnog društva ... ono u čemu leži vrhunaravna aktualnost Schmittove apokaliptične pozicije protiv svjetskog jedinstva" (*ibid.*: 180). Za razliku od Petita i Mouffe, Zolo teži reafirmaciji pojma carstva kako bi, pomoću Schmittovog shvaćanja prostora i (međunarodnog) prava, "označio globalnu hegemoniju SAD-a 'imperijalnom'" (Zolo, 2007: 154).

U članku će se prvo kritički raščlaniti koliko Schmitt, obzirom na njegovo shvaćanje političkog, teži promicati mir budući da je, primjerice, Petito sklon tako nešto naznačiti. Drugo, razmjerno podrobno će se izvesti što Schmitt pripisuje pojmovima kao što su konstitutivna moć, veleprostor² i nomos, a što oni koji su ih, na različite načine, prigrlili (Mouffe, Burgess, Rowan³ i Zolo). U posljednjem dijelu članka istražiti ću Rowanovo tumačenje koje je kritično prema njihovoj inačici lijevog pluriverzuma, ali pritom ima poteškoća sa Schmittom kad je u pitanju prevladavanje prostora. Izbor navedenih autora napravljen je na osnovi jednostavnog kriterija. Oni, u osnovi, vjeruju da "postoji mogućnost alternative" postojećem globalnom poretku (Minca i Rowan, 2016: 48). Neki, poput Burgessa, doduše, drže da je EU model emancipacije odnosno "novi poredak naroda, kulture i vrijednosti u prostoru" (Burgess, 2007: 198) iako taj stav nema previše pristaša. S druge strane, Rowan možda najviše teorijski provocira sa svojim radikalnim demokratizmom jer bi, pomoću Schmitta, dokinuo svaki nomos, zastupajući stav da je postojeći poredak moguće "razumjeti kao ne samo povijesno nego isto tako ontologijski kontingentan" (Minca i Rowan, 2016: 51). Pokazujem, međutim, kako za tako nešto nema dovoljno uporišta u Schmittovom učenju.

U metodologijskom smislu uglavnom ću se osloniti na Schmittov naputak o sudbini pojmova iz njegova Predgovora za talijansko izdanje *Pojma političkog* (1971). Da podsjetim, Schmitt u tom kratkom tekstu tvrdi kako je "Europa izgubila položaj središta svjetske politike" što je uzrokovalo "potresanje specifičnih pojmova" (2001c: 54). Ti su pojmovi (npr. "država i suverenost, ustav i zakon, legalnost i

² Izraz 'veleprostor' je hrvatski prijevod onog što Schmitt zove 'Grossraum'. 'Veleprostor' se koristi u prvom hrvatskom prijevodu studije *Pojam političkoga* koji je objavljen u knjizi *Pojam politike i ostale razprave* (Schmitt, 1943).

³ Rowan nije autor u zborniku Odysseos i Petito (2007).

legitimnost") tvorbe "*Jus Publicum Europeaum* i s njim propadaju", što koriste "novi, ne-državni subjekti politike, borbene klase i rase s novim grupiranjima prijatelj-neprijatelj" (*ibid.*).⁴ Stoga se nadaje da je "klasični profil države razbijen onda kada je otpao njen monopol na politiku" (*ibid.*: 56). To, naime, znači da su se "uspostavili novi, drukčiji subjekti političke borbe, s državom ili bez nje" što Schmitta vodi zaključku da se "sada 'politika' razlikuje od 'političkoga' (*ibid.*). Međutim, neovisno o svemu tome, primjećuje, kako je "često čudnovato s kolikom se revnošću upravo novi subjekti služe starim pojmovima" (*ibid.*: 53). Ovi su navodi važni za radikalniju lijevu teoriju koja eksploatira to što je "sama nezgoda političkog u činjenici što njegovo izbijanje razara uspostavljene postavke prikladnih subjekata i prostora" (Rowan, 2012: 149). Kako i ona koristi pojam *nomosa* (i s njim povezane pojmove *rata*, *mira* i konstitutivne moći), "bilo bi naivno u tome vidjeti znak konzervativizma" (Schmitt, 2001c.: 53). Naime, ona ih nastoji prilagoditi svojim potrebama izbjegavajući, kako ćemo vidjeti, neke ključne komponente na kojima je, barem u slučaju *nomosa*, njegov glavni promicatelj Schmitt inzistirao.

Schmittovo shvaćanje političkoga i nepravedni neprijatelj

Najprije se valja osvrnuti na predano uzdanje u Schmittovu tvrdnju iz *Nomosa zemlje* da "ideja novog *nomosa*" pripada "onima koji su spremni na mir" (2011c: 9). To čini *Petito* koji tim citatom završava svoj tekst (v. *Petito*, 2007: 180). Naglašavanje 'spremnosti na mir' nije u skladu sa Schmittovim viđenjem ljudske naravi i *rata* odnosno njegovom kritikom Kantovog shvaćanja (vječnog) *mira*⁵ i tzv. 'nepravednog neprijatelja'. Treba reći da Schmitt u *Pojmu političkoga*, između ostalog, raspravlja o tome "je li čovjek 'opasno' ili 'bezopasno ... biće'" (Schmitt, 2007b: 89). Na to ponajprije odgovara shvaćanjem političkoga koje se zasniva na egzistencijalnom suprotstavljanju prijatelj/neprijatelj. Posrijedi je, kako kaže, "krajnji stupanj intenziteta povezivanja ili razdvajanja" (*ibid.*: 71). Politički neprijatelj, primjerice, nije uvijek "moralno zao" jer je "naprosto onaj drugi, stranac" i po svojoj biti je "u ... egzistencijalnom smislu nešto drugo" (*ibid.*).

Stoga se sukobi s njima "ne mogu riješiti ni nekim unaprijed utvrđenim normiranjem ni presudom ... nekog 'nepristranog' trećega" na tragu liberalizma koji Schmitt kritizira. Schmittu je, glede ljudske naravi, otud jasno da je "sfera političkog na kraju određena realnom mogućnošću neprijatelja", pa "političke predodžbe i misaoni tokovi ne mogu imati koristi ako uzmu antropološki 'optimizam' za svoje polazište" (Schmitt, 2007b: 92). Kad je već tako, on preporučuje da se pojmovi prijatelj/neprijatelj uzimaju "u njihovom konkretnom, egzistencijalnom smislu, a ne kao metafore ili simbole" (*ibid.*: 72). Svijet u kojem je tako nešto odstranjeno bio bi

⁴ Po Schmittu se s "državom i suverennošću ideologiji završava", ali to ne znači da ne "nastaju nove suverene države koje vode međusobne ratove iako su članice organizacije svjetskog mira" (Schmitt, 2001c: 54).

⁵ Kant u *Metafizici čudoređa* piše: "... moramo djelovati kao da postoji ono što možda ne postoji i raditi na stvaranju osnove za mir i na uspostavi uređenja (možda republikanizam svih postojećih država) koje nam se čini najprikladnijim za to da se on ostvari i da se učini kraj groznom ratovanju ..." (1999: 143). Problem međudržavnih odnosa bi se, po Kantu, mogao riješiti tako "da se države kao i pojedinci odreknu divlje (bezakonske) slobode, da se podvrgnu javnim prinudnim zakonima i tako stvore državu naroda (*civitas gentium*) koja će se naravno sve više širiti dok, naposljetku, ne obuhvati sve narode na zemlji" (Kant, 2000: 127). Kant, doduše, računa da se "na mjesto jedne pozitivne ideje *svjetske republike* može postaviti (ako ne želimo da sve propadne), kao *negativni* surogat samo jedan sve širi, postojan savez koji odbacuje rat" (*ibid.*). V. opširnije u: Brčić, 2006.

"svijet bez politike" koji bi, po Schmittu, bio blizak onom što Kant promiče (*ibid.*). To se nadaje iz njegove kritike Kanta. Schmitt se, primjerice, obrušio na ono što Kant u *Metafizičkim počelima pravnog nauka* zove "nepravedni neprijatelj" (Kant, 1999: 139). Posrijedi je ona vrsta neprijatelja prema kojem se "napadnuta država ... smije služiti svim dopustivim sredstvima" (*ibid.*). Takav neprijatelj je to 'zaslužio' jer svojim javnim djelovanjem osporava "stanje mira" odnosno "ovjekovječuje prirodno stanje" (*ibid.*). Budući da je izvršio "povredu javnih ugovora za koji se može pretpostaviti da se tiče svih naroda čija se sloboda time ugrožava", narodi se udružuju protiv njega kako bi ga "naveli na prihvatanje novog uređenja koje po svojoj naravi nepovoljno utječe na sklonost ratu" (*ibid.*).

Prema Schmittu, to bi bio "križarski pohod" budući da "nemamo posla jednostavno s nekim zločincem nego s 'nepravednim neprijateljem', s onim tko nastoji da ovjekovječi prirodno stanje" (Schmitt, 2011c: 188). I to ga posebno brine u slučaju Njemačke nakon svjetskih ratova jer su oni doveli do ozbiljnih nastojanja da se gubitnici ratova smatraju zločincima. Kako je to bilo moguće? Schmitt daje odgovor na to kad raspravlja o posljedicama Prvoga svjetskog rata. On tvrdi kako je "belgijska strana ukazala na razliku između pravednog i nepravednog rata, pozivajući se na povredu neutralnosti Belgije" (Schmitt, 2011c: 314). Promjena značenja rata nastupila je zapravo Versajskim ugovorom (primjerice njegov čl. 227 optužuje bivšeg cara Wilhelma II, a čl. 231 tiče se ratne krivice). Ako se zanemare ratni zločini koji su akti kršenja ratnog prava, Schmitt primjećuje da je uvedena novost koja se odnosi na poraženu državu. Ona, naime, mora izručiti "vlastite državljane koji su bili ratni zločinci" (*ibid.*: 317). To se prije rješavalo amnestijom, ali "tome je sada, s diskriminacijom pobijedenih, došao kraj" (*ibid.*).⁶

Na osnovi te modifikacije "napad je počeo biti mišljen kao zločin a ne kao, u krajnjoj liniji, legitimno sredstvo države za promicanje njenih interesa" kao što je to bilo u *Jus Publicum Europaeum* (Kervégan, 1999: 60). Posljedično su, kad je u pitanju vođenje rata, sredstva postala gotovo neograničena. Zapravo se radilo o stvaranju specifičnog etosa u međunarodnom pravu koji je identificirao "totalnog neprijatelja" odnosno "totalni rat" što nije bio slučaj u tzv. klasičnom ratu. Schmitt ovaj potonji shvaća kao ograničeni rat te kaže da je "bit europskog međunarodnog prava bila ograničavanje rata" (Schmitt, 2011c: 212). Ako nije bila riječ o sukobu velikih sila što bi, po njemu, moglo voditi u "totalni rat" (odnosno onaj za "ustrojavanje novog prostornog poretka"), onda bismo bili suočeni s "uređenim odmjeravanjem snaga, koje se odigrava u ograničenom prostoru, pred svjedocima" (*ibid.*). Stoga se radilo o ratovima koji su "suprotnost neredu" koji se povezuje s "nihilističkim akcijama mržnje i osvete," koje vode "međusobnom uništenju" (*ibid.*).

Schmitt je vidljivo puno bliži tome da se ustanovi "neki oblik odmjeravanja snaga" koji je ostvariv "tako što se protivnik priznaje kao neprijatelj na istoj razini, kao *justus hostis*" (Schmitt, 2011c: 212).⁷ Za razliku od toga, neprijatelja u 'totalnom

⁶ Schmitt naglašava da su upravo američki predstavnici na Pariškim konferencijama "bili ti koji su veoma naglašeno napadački rat označavali kao nepravo" (Schmitt, 2011c: 320). Kad je posrijedi članak 227 oni su štoviše "zahtijevali kažnjavanje poglavara države i to za napadački rat kao moralni zločin protiv čovječanstva" (*ibid.*: 322). Međutim, primjećuje da iza ovog još uvijek nije stajala nakana da se "kriminalizira osvajački rat" nego samo "moralni zločin protiv čovječanstva" (*ibid.*: 324).

⁷ O tome u literaturi postoji neslaganje. Primjerice, Teschke kaže da je "ideja o nediskriminatornom ratovanju koje je bilo regulirano putem *jus publicum* fikcija stvorena kako bi se promicalo doba rane moderne kao uzor civiliziranog ratovanja za koji naknadni pad u liberalnoj eri totalnih ratova može izgledati kao necivilizirana perverzija" (Teschke, 2016: 389). Osim toga,

ratu' možemo "pretvoriti ... u neljudsku nakazu protiv koje se ne treba samo braniti, nego se ona mora definitivno uništiti" (Schmitt, 2007b: 76). Posrijedi je dakle "rat istrebljenja" u onom što Schmitt naziva "međunarodni građanski rat" (v. Kervégan, 1999: 60-61). I to ga navodi na tvrdnju kako je "rat danas još prisutan kao realna mogućnost što je jedino važno za razlikovanje prijatelja i neprijatelja i za spoznaju političkoga" (Schmitt, 2007b: 78).

Schmitt i konstitutivna moć

Rory Rowan se, kako smo napomenuli u Uvodu, poziva na tzv. konstitutivnu moć koju je Schmitt u svojoj *Nauci o ustavu* iz 1928. definirao kao "političku volju čija je moć, ili autoritet u stanju donijeti opću odluku o tipu i obliku političke egzistencije" (Schmitt, 2008: 125).⁸ Kako se Rowan, u osnovi, ne bavi tom knjigom ukratko ću izvesti Schmittovu poziciju. Schmitt, naime, tvrdi da je ta moć "konkretni politički bitak" (*ibid.*). U tom smislu se može zaključiti kako joj ustav ne mora biti posebna prepreka budući da 'konstitutivna moć' nema granica. Schmitt je, naime, shvatio da je "demokracija, a ne samo monarhija, mogla biti izraz političkog apsolutizma" (Cristi, 1998: 124).

Neovisno o tom zaokretu prema specifičnom demokratizmu, Schmitt je, međutim, ipak ostao na stavu da je "ustav moderne buržoaske pravne države mješoviti ustav zato što se unutar druge, tj. političke komponente, različita načela i elementi političkog oblika (demokracija, monarhija i aristokracija) međusobno povezuju i zajedno miješaju" (Schmitt, 2008: 237). Njemu je zapravo ključno da "na ovaj način politički dio suvremenih ustava odgovara drevnoj tradiciji, prema kojoj idealni državni poredak uvijek počiva na vezi između različitih načela političkog oblika i njihovoj mješavini" (*ibid.*). Schmitt se uz to priklanja liberalnom shvaćanju predstavnštva: "Ideja predstavnštva počiva na narodu koji egzistira kao političko jedinstvo posjedujući vrstu bitka koji je viši, unapređeniji i intenzivniji u usporedbi s prirodnom egzistencijom neke ljudske skupine koja živi zajedno" (*ibid.*: 243). I završno, on zaključuje da "predstavnštvo sadrži istinsku oporbu demokratskom načelu identiteta ... (jer) ... tzv. 'predstavnička demokracija' je tipičan mješoviti i kompromisni oblik" (*ibid.*: 251).

Rowan se zapravo oslonio na Kalyvasovu (2008) interpretaciju *Nauka o ustavu* kako bi legitimirao svoje radikalno demokratsko čitanje Schmitta. Naime, Kalyvas s velikom ozbiljnošću uzima Schmittovu tvrdnju da narod "nikad ne može postati ... puki državni 'organ'" te da "u svojoj biti opstaje kao neorganizirani i neoblikovani entitet" (Schmitt, 2008: 271). Zaključuje kako se, na taj način, Schmitt "povezuje s modelima radikalne demokracije" (Kalyvas, 2008: 181). Takva interpretacija nije previše sporna jer narod, po Schmittu, ima potrebu da se unutar tzv. konstituirane politike prikloni "apokrifnim aktima suvereniteta" koji predstavljaju "povremenu i prešutno prihvaćenu primjenu akata suvereniteta" (npr. referendum i plebisciti) (Schmitt, 2008: 55). Iz toga slijedi da narod u uvjetima tzv. 'normalne politike' "povremeno izrasta iz konstituirane moći" (Kalyvas, 2008: 176). Po svemu sudeći ovi su akti za Schmitta "skromne ali važne manifestacije demokratskog otpora i unutar proceduralizma" (*ibid.*: 176). Slijedom toga konstitutivna moć ipak ostaje u suglasju s liberalnim konstitucionalizmom.

Teschke upozorava kako je "ideja o *justus hostis* (pravedni neprijatelj) čiji bi teritorij i poredak nakon poraza ostajao netaknut bila pravna fikcija" (*ibid.*).

⁸ Osim Rowana, s tim u vezi treba istaknuti Williama Rascha koji kaže da je "za Schmitta iz 1928 demokracija gotovo podudarna s političkim" (Rasch, 2016: 324).

Neovisno o tome što ga povezuje s 'izvanparlamentarnom ljevicom', Kalyvas konstatira kako je "razočaravajuće [to što] Schmitt" nije "eksplicirao svoje ideje spontanih i autonomnih skupština" (*ibid.*: 181). Štoviše, izlaže ga kritici zbog ne-uvježavanja deliberacije odnosno tvrdi da "politika volje" nije dovoljna za radikalno demokratski projekt s normativnim sadržajem" (*ibid.*: 183). Ipak, najvažnije je to što Kalyvas smatra da je Schmitt unutar "rigidno pravnog pojmovnog okvira" zapravo "propustio vidjeti da bi narod mogao izraziti ... volju na više različitih načina, neovisno o stvaranju novog ustava, jednako izvanredno, transgresivno i produktivno" (*ibid.*: 185). Dakle, prema Kalyvasu, osnovni su problem njegove pravne kategorije (što se odnosi i na konstitutivnu moć) jer se demokratska (izvanredna) politika ne može svesti na ustav i njegove izmjene. Naime, dimenzije politike koje su "povezane sa socio-ekonomskom strukturom, simboličkim poljem, borbom za priznanje još su uvijek izostavljene" (*ibid.*: 185). Neovisno o ovoj kritici, Kalyvas drži da je to što je Schmitt "prikazao narodne skupštine u kategorijama izvanrednog suverena ostaje dalekosežno" (*ibid.*). Time se, naime, omogućuje "opstanak politike izvan okvira tijekom normalnih vremena i širenje političkoga" (*ibid.*: 186).

Ukupno se dojmljivijom ipak čini Cristijeva napomena da "demokratsko preobraćenje", na tragu Sieyèsa,⁹ nije ostvareno jer je Schmitt, usred "demokratske revolucije" koja je neodvojiva od "konstitutivne moći naroda", išao na to da je "razoruža" (Cristi, 1998: 124). Težio je, kako smo vidjeli, svojevrsnoj ravnoteži na osnovi "liberalnog ideala vladavine prava" što znači da "liberalna komponenta vladavine prava treba neutralizirati komponentu političke demokracije i obrnuto" (*ibid.*). Iz ovog se može zaključiti da Schmitt nije predani radikalni demokrat, ali i da je i dalje privlačan za teorijsku ljevicu¹⁰ različitih opredjeljenja, barem kad je posrijedi tumačenje konstitutivne moći.¹¹ To je pojačano Schmittovim shvaćanjem suvereniteta koje polazi od pretpostavke da u "iznimci snaga stvarnog života probija koru mehanike ukrućene u ponavljanju" (Schmitt, 2001a: 96). Štoviše, posrijedi je "tajnovita istost onog što je temelj i onog što je transgresivno" (Prozorov, 2007: 86).¹² Međutim, kako se Rowan afirmativno poziva,¹³ između ostalih, na Rancièrea trebalo bi uzeti u obzir njegovo shvaćanje demokracije/politike kad su posrijedi implikacije transgresivnosti. Rancière se drži ograničenja koje Schmitt u svom shvaćanju konstitutivne moći odnosno suvereniteta zna, blago rečeno, zanemariti. Primjerice, Rancière potencira demos, kao subjekt koji "deklasificira ... razgrađuje pretpostavljenu prirodnost poredaka", u odnosu na *okhlos* (Rancière, 2012: 52). Podsjeća kako *okhlos* "nije neuređeno komešanje mnoštva već (je) mrziteljsko okupljanje oko strasti Jednog koje isključuje" (*ibid.*, 50). Schmittovo shvaćanje suvereniteta je prepoznato, ne po takvoj normativnoj opreznosti, nego po tome što ga on vidi "kao samu otvorenost"

⁹ V. Schmitt, 2008: 125-128.

¹⁰ O tome izrazito informativno, v. u: Specter, 2016.

¹¹ U vezi demokratskog elementa i spomenute vrste ljevice posebno zanimljivo može biti kad Schmitt kaže kako "narod, nacija ostaje izvor svakovrsnog političkog djelovanja, izvor ukupne moći, koji se izražava u neprestano novim oblicima, tvoreći iz sebe ove trajno obnavljajuće oblike i organizacije. To, međutim, radi tako da nikad ne podređuje sebe, svoju političku egzistenciju, konačnom obličju" (Schmitt, 2008: 128).

¹² Prozorov ističe da je takav "pojam suvereniteta, kao transgresivni temelj nesvodiv na djelovanje vrhovne vlasti (konstituirana moć), ili čak čin tvorbe vlasti (konstitutivna moć) nego se prije sastoji od nesvodive pukotine između konstitutivnog i konstituiranog" (Prozorov, 2007: 86).

¹³ V. Rowan, 2011: 157-158.

(Ojakangas 2007: 210).¹⁴ Otud svi oni s akademske ljevice koji ne žele to zamijetiti nego forsiraju revolucionarni učinak konstitutivne moći odnosno 'temelja bez temelja' (Rowan) upadaju u teorijski, ali i vrijednosni metež.

Veleprostor i nomos

Kad je posrijedi veleprostor i pitanje nomosa, primarni je problem što preuzimanje ideje 'veleprostora' od strane Mouffe i njenih kolega pogoduje "regresivnom razumijevanju politike prostora" (Rowan, 2011: 145). Poznato je da Mouffe i ostali vide u veleprostoru branu liberalnom univerzalizmu koji danas iznova otkriva smisao 1989. Schmitt se problemom veleprostora bavi od druge polovine tridesetih godina prošlog stoljeća jer su mu se otvorila "pitanja vanjske politike i međunarodnog javnog prava" (Kervégan, 1999: 55). Prethodno je već došlo do promjene njegove političke orijentacije (nedvojbena potpora nacizmu). Time je samo ubrzan njegov prijelaz na "ideologiju čiji glavni predstavnici nasilno izlažu protudržavna uvjerenja" (*ibid.*: 57).

To se moguće najbolje vidi u njegovom članku *Država, pokret i narod*. U njemu Schmitt konstatira da "država u smislu državnog činovništva i sustava organizacije gubi monopol političkoga što ga je sebi stvorila u 17. i 18. stoljeću" (Schmitt, 2007c: 108). Zapravo je ona sada "prepoznata samo kao dio političkog jedinstva i to dio koji je upućen na organizaciju *što nosi državu*" (*ibid.*). Štoviše, ustav i legalnost postaju drugorazredne činjenice pa se "pomiču iz središta zajednice na neko drugo mjesto političkog života" (*ibid.*). Isto je tako promijenjen odnos države i naroda. Naime, umjesto "antitetičkih rascjepa" država protiv naroda i obrnuto, "u nacionalsocijalističkoj državi vodeće političko tijelo, koje nosi državu i narod, ima zadaću spriječiti i prevladati sve takve antiteze" (*ibid.*: 109). Naime, upravo je to zadaća pokreta odnosno vodstva koji je, kako vidimo, "politički element zajednice" (*ibid.*). Otud proizlazi da Schmitt više neće htjeti političko "definirati u smislu države nego se prije država mora definirati u smislu političkoga" (*ibid.*, 108).¹⁵

U međunarodnim odnosima Schmitt kritizira novu vrstu univerzalizma: "Univerzalizacija Monroeove doktrine preko Roosevelta i Wilsona bila je ... izopačenje istinskog *Grossraum* načela neintervencije u neograničeni intervencionizam" (Schmitt, 2011b: 95). Zapravo je riječ o "rastakanju konkretnog, prostorno određenog pojma poretka u univerzalistički 'svijet' ideja" čime je nastala "panintervencionistička ideologija ... sve pod plaštom humanitarizma" (*ibid.*: 90).¹⁶ Time su Amerikanci, po Schmittu, "izvorno i istinsko Monroeovo načelo zamijenili ideologijskom idejom liberalne demokracije" što je bilo ključno za globalno oplođivanje odnosno proliferaciju njihovog kapitala (Schmitt, 2011a: 48).¹⁷ Nadaje mu se stoga da treba

¹⁴ Vrlo jasno u Schmitt, 2007d; 2001a.

¹⁵ Potiskivanju pojma države doprinijela je ideja i praksa tzv. totalne države jer je dovela do "nemogućnosti razlikovanja što jest, a što nije političko" (Kervégan, 1999: 57). Glede toga Schmitt ustvari kritizira odustajanje od klasične liberalne države jer 'totalna država' u svojim inačicama "označava prekid s političkim oblikom oko kojeg je organizirano cijelo moderno pravo i s samom koncepcijom europske civilizacije" (*ibid.*: 58).

¹⁶ Treba istaknuti kako je se on ovdje drži svog važnog metodologijskog stava o nerazdvajanju prostora i ideje, s tim da je "važan dio određujuće političke ideje da je nosi određena nacija i da na umu ima određenog protivnika kojim ova politička ideja dobiva kvalitetu političkoga" (Schmitt, 2011b: 87).

¹⁷ Schmitt ukazuje na preobrazbu "istinske doktrine prostora [izvorne Monroeove doktrine] ... u apstraktni svijet i tržište kapitala" koja se zbila "kada je... Woodrow Wilson formalno objavio da ona mora postati doktrina za cijeli svijet" (Schmitt, 2011a: 47).

reafirmirati načelo veleprostora, tj. "prostora u koji njemu izvanjske sile ne bi mogle zadirati" (*ibid.*: 46). Schmitt stoga vjeruje da je izlaz u "mogućnosti ravnoteže snaga, onih nekoliko veleprostora koji između sebe stvaraju novo međunarodno pravo na novoj razini i s novim dimenzijama" (Schmitt, 1995b: 500).

Schmitt, međutim, nije ostao na pojmu veleprostora nego je uskoro istupio s razmjerno razvijenim pojmom nomosa. Time je zapravo s decizionizma prešao na "filozofiju konkretnog poretka" koju je naznačio još u *Političkoj teologiji*: "Upravo jedna filozofija konkretnog života ne smije se povući pred izuzetkom i ekstremnim slučajem, nego se za nj mora zanimati u najvećoj mjeri" (Schmitt, 2001b: 96). U novim je okolnostima, međutim, pod to podvedeno mišljenje koje se odnosi na "konkretni institucionalni poredak i njegov povijesni razvoj" (Ojakangas, 2007: 213). Razvoj tog shvaćanja možemo prvo pratiti kroz njegov spis *O tri vrste pravnoznastvenog mišljenja*. U njemu propituje egzistenciju prava što se pretvara u ocrnjivanje pravila kao jednog od njegovih oblića. U potonjem, Schmitt vidi mrski mu normativizam: "normativističko mišljenje, što je više čisto normativno, vodi k sve većem razilaženju norme i stvarnosti, ... pravila i konkretnog stanja stvari" (Schmitt, 1943: 196). To samo još podcrtava kada kaže: "čak ako se trudimo učiniti sudca čistim organom čiste norme ... zalazimo u poredak ... i ne podvrgavamo se čistoj normi nego konkretnom poretku" (*ibid.*: 195). Iz toga izvodi ukupni zaključak kako nomos koji odlikuju "konkretno kvalitete poretka" postaje osnova legitimnosti vladara (*ibid.*: 194).

U knjizi *Nomos zemlje* u osnovi ista teza ne ostaje samo na pravnim odnosno filozofijskim potkrjepama nego se i umnogome povijesno konkretizira, doduše na osebujan način. Stoga prvo saznajemo kako pojam nomosa ima dugu povijest, ali ne i potpuno jasan smisao. Najčešće biva shvaćen kao zakon ili poredak. Međutim, Schmitt autoritativno forsira svoje viđenje njegova značenja i zapravo 'otkriva' ono što mu manje-više danas pripisujemo. Naime, nomos, po njemu, vuče porijeklo od grčkog glagola *nemein*, "koji znači dijeliti, 'napasati'", pa je, s tim u vezi, i "mjera koja raspoređuje i smješta zemljište i tlo zemlje po nekom određenom poretku, kao i lik političkog, društvenog i religijskog poretka koji je time dat" (Schmitt, 2011c: 49). Ukratko, riječ je o uzimanju odnosno zauzimanju, podjeli i iskorištavanju (tj. napasanju ili stvaranju) kao "trima činima iskonske drame" (Schmitt, 2003b: 351).¹⁸ Kako se više ne uzda u 'odluku' nego u 'prirodno evoluirano pravo' (Ojakangas, 2007: 213), "veliki pračinovi prava ostaju smještanja vezana za zemlju" odnosno "zauzimanja zemlje, osnivanje gradova i osnivanje kolonija" (Schmitt, 2011c: 14). U *Nomосу zemlje* to izvodi, "tragajući za korijenima" (Ojakangas, 2007: 214) na osnovi prilično netipičnog uvida da je "zemlja majka prava" odnosno pravde koja "čovjeka nagrađuje rastom i žetvom" (Schmitt, 2011c: 11). Zemlja se nadalje omeđuje i konačno, na njoj postoje "očigledni poredci i smještanja zajedničkog života" (*ibid.*). Kad je posrijedi more, ono ostaje razmjerno nezauzeto. Schmitt stoga nalazi nomos kao "konkretno prostorno jedinstvo" na osnovi kojeg "pleme ili grupe sljedbenika nastanjuje, tj. povijesno se smješta i uzdiže jedan komad zemlje do polja sile jednog poretka" (*ibid.*).

'Zauzimanje zemlje' nije ograničeno na promicanje prava (političke) zajednice/nacije nego ima daleko šire implikacije. Ustvari, Schmitt iz logike nomosa i njegovih inačica izvodi povijest vladavinskih oblika na razini političkih zajednica, ali i uređenja njihovih međusobnih odnosa što kulminira u *Jus Publicum Europeaum* koji je dokinut Prvim svjetskim ratom. Naravno da nakon Drugog svjetskog rata zauzi-

¹⁸ V. Bojanić, 2011: 415-417; Paić, 2021: 96.

manje zemlje biva, prema Schmittu, potisnuto drugom područjima interesa velikih sila (zrak, industrija odnosno svemir). Tim stavom ostaje na stajalištu kako je i dalje ključno postojanje "prostora za slobodno odmjeravanje i provjeru nečije snage" (Schmitt, 1991: 28; v. Ojakangas, 2007: 215) čime se jamči da se "većina kombinacija 'jednog svijeta' pokazuju preuranjenima" (Schmitt, 1995b: 500).

Nomos ili ne-nomos?

U ovom odjeljku teksta okrećem se onima koji su, s pozicija akademske teorijske ljevice, manje-više prisvojili pojam nomosa. Prvo treba navesti Odysseos i Petita koji vjeruju da bi njihov pothvat, tj. *The International Political Thought of Carl Schmitt*, "mogao potaknuti još kreativnije mišljenje, pronicljivije nego što ova knjiga može ponuditi, da se ide 'onkraj Schmitta' u potrazi za novim nomosom zemlje" (2007: 15). U svom samostalnom članku u tom zborniku, Petito ostaje uglavnom usklađen sa Schmittovim viđenjem (nomosa) veleprostora i tvrdi da "budući nomos zemlje, prikladan za multikulturalno i globalizirano međunarodno društvo ne može biti samo liberalan i zapadnocičničan" nego će "tražiti značajnu koncepciju prisutnosti različitih kultura i civilizacija" (Petito, 2007: 180). Mouffe je, s tim u vezi, stava da je "krajnje vrijeme da priznamo pluralni karakter svijeta i ukinemo eurocentrično načelo kako se modernizacija može odvijati samo kroz vesternizaciju" (2007: 152). Zagovara odbacivanje maštarije kao što je, primjerice, ona o tzv. demokratskom transnacionalizmu koji se oslanja na globalno civilno društvo i poslovni sektor i otud navodno doprinosi miroljubivom uređenju svijeta. U praktično-političkom smislu, promjena (odnosno novi nomos) bi trebala biti moguća jedino ako se uspostave, što danas zvuči naivno, "kanali legitimnog izražavanja neslaganja" koji trebaju omogućiti "pluralistički svjetski poredak ustrojen oko određenog broja veleprostora i istinskih kulturnih polova" (*ibid.*: 153).

Sljedeći je Burgess koji je nešto poduzetniji, ali na neobičan način. On, naime, dovodi u vezu Europsku uniju, tj. njen pravni sustav s mogućnošću nastanka novog nomosa. Ipak, mora konstatirati kako taj sustav "ne može ispuniti prazninu koja je nastala propašću *Jus publicum Europaeum* koji je Schmitt oplakivao" (Burgess, 2007: 198). Iako je svjestan nemogućnosti globalne ekspanzije EU-a, aktualizira pojam nomosa. Međutim, njegovo viđenje nomosa zapravo odgovora smislu pojma EU(ropskog) veleprostora: "novi europski nomos: novi prostorni poredak, utemeljen ne na pravu koje uređuje prostor nego se gradi na novom poretku naroda, kultura i vrijednosti u prostoru" (*ibid.*). Po njemu je, dakle, to "vrsta novog nomosa koji je obilježen multikulturalnim tijekom vrijednosti koji ima sistematski zamagljenu poveznicu s teritorijem, koji funkcionira u globalnoj ekonomiji i koje su, štoviše, zaštićene sigurnosnim planom koji doseže onkraj 'tradicionalnog' internacionalnog prostora Europe" (*ibid.*). Iz ovog se može vidjeti da 'nomos' koji Burgess vjeruje da EU gradi nije previše udaljen od onog što Schmitt u svojim radovima zove veleprostor gdje ovo 'vele' "sadrži značenje koje je više od pukog kvantitativnog i matematičko-fizičkog" (Schmitt, 2011a: 119; v. 2011b). U Burgessovom primjeru naglasak je, kako vidimo, na promicanju EU-a kao zajednice vrijednosti u prostoru njenog potencijalnog proširenja.

U raspravu o veleprostorima i njihovim širenjima, treba uvesti i Danila Zola koji pokušava oživjeti pojam carstva. Drži kako se, sljedeći Schmittovu kritiku iskrivljenja Monroeove doktrine, može ustanoviti da su naročito nakon 1989. "SAD uspjele nametnuti globalni monopol svoje ekonomije, svoje ideje svjetskog poretka, čak svoj

jezik i teorijski rječnik" (Zolo, 2007: 159). Riječ je, po njemu, o 'globalnom carstvu' (*ibid.*: 161). Iako kod Schmitta postoje naznake za takav stav, on ne koristi pojam carstva u tom kontekstu nego ponajprije govori o "izvrtanju Monroeove doktrine u imperijalističko načelo svjetske trgovine" (Schmitt, 2011a: 47). Osim toga, Zolo ne nudi teorijski izvod iz kojeg bi se nadalo kako su SAD od izolacionizma prošle na univerzalizam. Schmitt to tumači na osnovi Stimsonove doktrine: "Po njoj, vlada Sjedinjenih Država za sve dijelove Zemlje zadržava sebi pravo uskrate 'priznanja promjenama posjeda do kojih je došlo nezakonitom prinudom. To znači da Sjedinjene Države, usprkos razlikovanju između zapadne i istočne hemisfere, polažu pravo na odlučivanje o pravu ili nepravu svake teritorijalne promjene na cijeloj Zemlji" (Schmitt, 2011c: 386). Stimson, naime, nastupa "u ime jedinstva svijeta" (*ibid.*). Posrijedi je 'mit' o stalnom tehnolojskom napretku koji u konačnici znači političko ujedinjenje svijeta. Zolo propušta uočiti da ova doktrina "opravdava ... intervencije koje obuhvataju sve važne političke, socijalne i ekonomske prilike na zemlji" (Schmitt, 2011c: 387). Ona je "vjerojatno mišljena čisto pozitivističko-pragmatički", ali "to je samo čini još više filozofijskom" (Schmitt, 1995b: 498).

Schmittov pojam nomosa najambicioznije upotrebljava Rowan, koji, tragom radikalne lijeve teorije, raspravlja o mogućnosti onog što naziva 'novi nomos post-nomosa' (2011: 143). Prvo je pokazao da su teoretičari poput Mouffe upali u zagovaranje "depolitiziranog poretka koji ograničava pluralizam lijepeći određeni broj 'prikladnih subjektiviteta za određeni broj 'prikladnih' prostora" (*ibid.*: 155). Nadalje je utvrdio kako takvo zagovaranje multipolarnog svijeta zapravo "zanemaruje jednako važan odnos između prostora i konstitutivne moći koju figurou zauzimanja zemlje Schmitt postavlja u središte *Nomosa zemlje*" (*ibid.*). Po njemu, povezivanjem prostora i konstitutivne moći moguće je međutim promišljati "radikalno demokratsku teoriju prostorne politike" (*ibid.*). On je izrijekom svjestan zamki koje ga očekuju u tom pothvatu jer Schmitt (moguće) i ne nudi to što mu on pripisuje. Neovisno o tome, vjeruje da je, zahvaljujući Schmittovom metodolojskom postupku "temelja bez temelja", osporio tradicionalnu logiku teritorijalizacije odnosno zaposjedanja (*ibid.*: 158).

Rowan se pritom poziva na slučaj 'Kingsway estate' iz Glasgova 2008. kada se poremetila struktura prostornog poretka tako što su "činom konstitutivne moći ... transformirani stambeni blokovi u prostore azila, jednakosti i gostoprinstva" (*ibid.*: 156). Iako se možemo složiti da je država naišla na niz prepreka u provođenju svoje volje i da azilanti tzv. konstitutivnom moći urastaju u širu zajednicu koja ih je, barem dijelom, poduprla, ostaje pitanje koliko je ovo čitanje stvarno vezano za Schmitta odnosno koliko je zaista riječ o novom nomosu. Treba reći da Rowan najviše legitimeteta za to traži u Schmittovoj rečenici koju tek uzgred uvodi na kraju teksta: "To je novi nomos Zemlje; nema više nomosa". Ta intrigantna rečenica je zapravo iz Schmittovog *Glossariuma*, a navodena je na osnovi teksta Bermana i Mardera (2009: 3).¹⁹ Posegnemo li za spomenutim Schmittovim radom možemo doznati kako je riječ o njegovom zapisu od 16. srpnja 1948. kojim ukazuje na "strašnu preobrazbu svijeta" koja donosi "novi pojam vlasništva, štoviše, novo ustrojstvo: *cuius regio, illius economia*, sada: *cuius economia, illius regio*. To je novi nomos Zemlje; nema više nomosa" (Schmitt, 1991: 135). S tim u vezi treba reći da Rowan itekako računa na to da "kada zakržlja fantazija o konačnom poretku onda ono čega se Schmitt bojao postaje prigoda" (Rowan, 2011: 158). Ostajemo, međutim, uskraćeni za širi problemski

¹⁹ Radi se o *Uvodniku* u tematski broj o Schmittu koji je objavljen u časopisu *Telos*. Autori ne daju informaciju o stranici na kojoj se ta rečenica nalazi u *Glossariumu*.

okvir u kojem Schmitt, navodno, konstatira nestanak nomosa i objašnjenje što to njemu znači. Idemo redom vidjeti o čemu je riječ!

Prvo ćemo reći da je nespominjanje navedene latinske izreke nešto što ne pripomaže razumijevanju Schmittovih namjera. Trebalo je, naime, navesti da ta izreka predstavlja inačicu one koja je, kao posljedica Augsburgskog mira iz 1555. izvorno glasila: *cuius regio, illius religio* što u prijevodu znači "čiji teritorij njegova i vjera" (v. Hrvatska enciklopedija).²⁰ Prijevod izreke što je Schmitt navodi u knjizi *Glossarium* bio bi 'čija ekonomija, njegov i teritorij' odnosno vlast. Tumačenje preobrazbe te izreke Schmitt početno daje u djelu *Doba neutralizacija i depolitizacija*: "Sve dok je religijsko-teološko bilo u središtu, stav *cuius regio illius religio* imalo je politički smisao" (Schmitt, 2001b: 62). Kako je taj stav izgubio svoj "praktični interes"? Schmitt kaže da se to dogodilo kad je "preko kulturnog stadija nacije i principa nacionalnosti (*cuius regio illius natio*) prešao na ekonomsko i tada znači: u jednoj te istoj državi ne mogu postojati dva proturječna gospodarska sustava; kapitalistički i komunistički gospodarski poredak međusobno se isključuju" (*ibid.*). Schmitt stoga navodi stav: *cuius regio illius oeconomia* koji nam kaže da "homogena gospodarska država odgovara ekonomskom mišljenju" (2001b: 63).

Daljnja preobrazba uslijedila je nakon Drugog svjetskog rata i navela je Schmitta da je okarakterizira kao *cuius oeconomia illius regio*. Značila je tako daljnju važnu pobjedu ekonomsko-tehničkog područja na osnovi prethodno uočenog zastarijevanje (pojma) države pa i omalovažavanja političkog kao takvog što je on naznačio još u *Političkoj teologiji*: "Ništa danas nije modernije od borbe protiv političkog ... danas vladajući način ekonomsko-tehničkog mišljenja nije više u stanju percipirati neku političku ideju" (Schmitt, 2001a: 122). To možemo nadopuniti onim što on piše u *Rimskom katoličanstvu i političkom obliku*: "maštu stanovnika velikih gradova ... ispunjavaju tehničke i industrijske predodžbe" (2007a: 48). U toj prevladavajućoj "naivnoj mehanističkoj i matematičkoj mitologiji svijet postao golemi dinamo stroj" (*ibid.*). Treba znati da "tu nema razlike među klasama" jer proleter i poduzetnik "dobro razumiju jedan drugoga kad se zajedno bore za ekonomsko mišljenje" (*ibid.*). U tome možemo prepoznati sukladnost s onim što je Schmitt u *Jedinstvu svijeta* (izvorno objavljen 1952.) nazvao "prevladavajućim tehnološko-industrijskom svjetonazorom" koji posljedično čini nepotrebnim postojanje različitih političkih uređenja (Schmitt, 1995b: 497).

Rowan je, kako smo vidjeli, ustvrdio da je zastarijevanje nomosa kao takvog ono čega se Schmitt pribijava. Reklo bi se da bi to stanje, po svemu, bila anarhija, što nije pretjerano udaljeno od onog što autori, na koje se Rowan afirmativno poziva, tradicionalno tumačeno, preferiraju (Rancière, Badiou). Postavlja se pitanje je li to stvarno ono od čega Schmitt tako strahuje? Slijedom onog što je napisao, odgovor je negativan. Prvo to možemo vidjeti u samom *Glossariumu* gdje tvrdi da je "anarhistički metež bolji od nihilizma centralističkog uređenja" (Schmitt, 1991: 124) koji bi proizašao iz 'jednog svijeta' ili 'jedinstva svijeta'. Svoja razmišljanja Schmitt, dakle, izvodi iz razlikovanja anarhije i nihilizma: "Anarhija u usporedbi s nihilizmom, uopće nije ono najgore" (2011c: 213). Štoviše, po njegovom se sudu "anarhija i pravo ne moraju isključivati" jer "pravo na otpor i pravo na samopomoć može itekako biti pravo; obratno, niz pravila koja funkcioniraju bez otpora i koja uništavaju svaku pomisao na samopomoć, ili sustav normi i sankcija koji bez glasa uklanjaju svakog pojedinačnog remetioca, može značiti jedno užasno, nihilističko razaranje svakog prava" (*ibid.*).²¹

²⁰ V. Sandoval, 2017: 374.

²¹ U kontekstu "teritorijalnih promjena" o anarhiji Schmitt također piše: "veoma je raširena

I naposljetku, je li se Schmitt na osnovi onog što je napisao u *Glossariumu* oprostio od (pojma) nomosa budući da ga (navodno) više nema? On će razočarati sve one koji su očekivali tako nešto. Naime, u tekstu *Novi nomos zemlje* (izvorno objavljen 1955.) pita se koji bi "oblik novi nomos zemlje mogao zadobiti" (2003a: 354)? Identificirao je tada tri inačice nomosa. Prvi je onaj koji bi značio pobjedu jedne od strana u Hladnom ratu, drugi je podsjećao na prethodni nomos u kojem bi pre vlast dijelila Velika Britanija sa Sjedinjenim Američkim Državama. I treći bi zapravo bio ono što Schmitt preferira, novi pluralizam koji znači "kombinaciju nekoliko neovisnih *Grossraume* ili blokova koji bi mogli tvoriti ravnotežu" (*ibid.*: 355). Nadalje, Schmitt se već 1962. u tekstu *Svjetski poredak nakon Drugog svjetskog rata* iznova pita što je nomos. Naime, on tada tvrdi da je nomos "podjela planete na industrijski razvijena i manje razvijena područja ... Ova podjela je stvarno ustrojstvo današnjeg svijeta" (Schmitt, 1995a: 605). To je u skladu s trajnim oslanjanjem Schmitta na tzv. konstitutivne akte koji "nisu, naravno nešto što je svakodnevno", niti nešto što je od "arheološkog ili antikvarnog interesa" (Schmitt, 2011c: 60).

I konačno, treba nešto reći o vezi mira i nomosa (što sugerira Petito), ali i mira i ne-nomosa što zastupa Rowan pomoću ideje jednakosti kao "otvorenog odnosa prema razlici i gostoljubivosti" (2011: 156). Po svemu sudeći, na to možemo odgovoriti preko Palavera koji je nadahnuće našao u Taubesovoj sugestiji da ga *Nomos zemlje* podsjeća na onaj koji nam podaruje Isus Krist²² (v. Palaver, 1995: 126). Ako stare prostorne razdjelnice postanu nekorisne, Palaver drži da su u tom slučaju "kršćanska ljubav i nenasilje sve važniji" (*ibid.*: 127).²³ Po njemu, na kraju predgovora za *Nomos zemlje* Schmitt "aludira na Propovijed na gori" (i to na Mt, 5, 5 i 5, 9) (*ibid.*). Pritom zapravo ne spominje 'krotke' "koji slijede primjer Isusa Krista" (*ibid.*).²⁴ Stoga zaključuje kako Schmitt "nije istinski zainteresiran za Kristov nenasilni nomos" (*ibid.*). Doduše, Schmitt se uskoro vraća na tu temu i uvodi 'krotke', ali drži kako "čak ni oni koji ... po *Propovijedi na gori*, baštine zemlju neće je, bez zauzimanja i podjele, imati u vlasništvu (Mt, 5, 5)" (Schmitt, 2003b: 328).²⁵ Stoga Schmittov izvod nije poveziv s pronalaženjem vjere u nenasilje nego prije svjedoči o "njegovom pokušaju da postovjeti *Propovijed na gori* sa zauzimanjem zemlje izvornog nomosa" (Palaver, *ibid.*: 127). Iz ovog je, držim, vidljivo da Schmitt ne žudi promicati mir kako to iskazuje,

zabluda govoriti o anarhiji srednjeg vijeka, jer su u srednjem vijeku zavade i pravo na otpor bili priznati kao ustanove i metode potvrđivanja i obrane prava" (Schmitt, 2011c: 209, 211). Povrh toga, "neispravno je međunarodni poredak međudržavnog međunarodnog prava od 17. do 20. stoljeća označavati kao anarhiju zato što je on dopuštao ratove" (*ibid.*). Ti su ratovi zapravo bili "uređeni od strane neutralnih velikih sila ograničeni, pravom ispunjeni postupci, u usporedbi s kojima moderne policijske i pacifikatorske mjere protiv kršilaca mira mogu biti strašne akcije uništenja" (*ibid.*). Stoga izvodi zaključak kako "nije dopušteno svaku primjenu sile koja ima oblik rata bez razlike označavati kao anarhiju" (*ibid.*: 212).

²² U tom smislu vidi, Iv 13, 34, "Zapovijed vam novu dajem: Ljubite jedni druge; kao što sam i ja ljubio vas tako i vi ljubite jedni druge".

²³ Što i nije jako udaljeno od onog što Rowan očekuje nakon propasti 'fantazije' o 'konačnom poretku' (Rowan, 2011: 158). U njegovoj inačici ne-nomosa ili post-nomosa stanovnici prije spomenutog stambenog kompleksa su "njihovom subjektivnom privrženošću jednakosti ... institucionalizirali poredak u skladu s njihovom vlastitim shvaćanjem njih samih i prostora njihove zajednice" (*ibid.*: 156).

²⁴ Vidi Mt 5, 5 "Blago krotkima: oni će baštini zemlju"; 5, 9 "Blago mirotvorcima: oni će se sinovima Božjim zvati!".

²⁵ Schmitt dalje piše da je "riječ za ovu vrstu vlasništva *kleronomesousin* [doslovno, oni će baštiniti]" (Schmitt, 2003b: 328; v. Palaver, *ibid.*: 126).

primjerice, Petito. Štoviše, s njegovim učenjem dolazi potpora neizbježnom nasilju (prilikom spomenutog 'zauzimanja' iliti tvorbe novog nomosa).

Zaključak

Schmitt koji 'igra' na strani 'lijevih šmitijanaca' (Specter) za njih je svojevrsna 'slije-pa ulica'. Oni, naime, na tom putu nailaze na njegova teorijska 'iskakanja' odnosno ekscentričnosti, kao i na mnoge "neusklađenosti s tradicionalnim lijevim vrijednostima" (Specter, 2016: 450). Doduše, većina marksista ostaje vjerna sebi i inzistira na tome da je Schmittova "površna, selektivna i iskrivljena povijest rata, geopolitike i međunarodnog prava" zasnovana na "potiskivanju društvenih odnosa kao važne kategorije analize" (Teschke, 2016: 371). Takvo neuvažavanje tih odnosa dovodi do "fetišizacije političkog i geopolitičkog" (*ibid.*).

Što se tiče autora koje sam apostrofirao u ovom tekstu (Burgess, Mouffe, Petito i Zolo) početno sam prihvatio Rowanov uvid kako je ta vrsta lijeve kritičke političke teorije, prigrlivši Schmitta, zabasala "u reakcionarno razumijevanje prostora kao 'tla' za poredak" (Rowan, 2011: 157). Međutim, pokazao sam kako kritika Schmitta koja pretendira raditi s pozicija radikalno demokratske teorije poput Rancièreove ili Badiouove ne uvažava normativna ograničenja koja ova sama sebi nameće. I da su ona neusklađiva sa Schmittovom pozicijom koja ne poznaje previše takvog opreza. Može se stoga dogoditi da u posvemašnjem inzistiranju na transgresivnom odnosno 'deklasifikaciji', tj. "moći nekonzistentne podjele, koja se uvijek i iznova odvija", što je *forte* te vrste teorije, ne dođe do "čupanja iz različitih figura animalnosti" nego upravo suprotno, do osnaživanja jedne od njih poput "mrziteljskog okupljanje gomile" (Rancière, 2012: 52).

Kad je posrijedi korištenje pojma nomosa pokazalo se da nije posebno 'konzervativno' preuziman upravo na tragu onog što je Schmitt sugerirao u Predgovoru za talijansko izdanje *Pojma političkog*. Naglasio je kako se određeni pojmovi aktualiziraju tako da ih zapravo sadržajno prerađuje pa onda moguće i politički instrumentalizira. Primjer uporabe nomosa koji nalazimo kod Burgessa zapravo je pokušaj da ga se koristi u smislu prilagođenog pojma (multikulturnog) veleprostora. Podsjetimo se da je on u slučaju EU-a inzistirao i na 'zamagljenom' odnosu ideje i teritorija, ali je, na taj način, zaboravio na Schmittovo temeljno načelo glede (vele)prostora: "prostor i ideja ne mogu si priuštiti uzajamno razdvajanje" (Schmitt, 2011b: 87).

Druga uporaba pojma nomosa koju sam raščlanjivao, iako intrigantnija, isto tako ne pokazuje "znak konzervativizma" glede pridržavanja njegova smisla (Schmitt, 2001c: 54). Radilo se, na razini primjera, o suradnji azilanata i domicilnih građana u Glasgowu 2008. odnosno o izrazu gostoprimstva koji podsjeća na lokalizirane Palaverove proplamsaje 'kršćanske ljubavi'. Iz toga, međutim, ne nastaje svojevrsni ne-nomos radikalno demokratske politike koji Rowan promiče. Ustvari, taj izljev hospitaliteta je izoliran u odnosu na svoju okolinu koja ostaje vjerna logici 'starog' poretka. Takav i slični slučajevi, držim, propadaju jer ne mogu uspostaviti poredak koji svojom "racionalnošću, načinom djelovanja, procedurama organiziranja" sustavno delegitimira "nužnost postojanja drugih poredaka koji ga okružuju" (Kovačević, 2009: 10).

Isto se tako pokazalo da pozivanje na Schmitta ima svoje konzekvence, a jedna od njih je da nomos ne može biti konačan. Rowan to, ustvari, osporava. Schmitt bi, međutim, na to rekao: "sve dok svjetska povijest još nije zaključena ... sve dok ... ljudi i narodi još imaju budućnost, a ne samo prošlost, u uvijek novim pojavnim oblicima

svjetsko-povijesnih događaja nastajace i novi nomos" (Schmitt, 2011c: 60). Koliko možemo vidjeti, nomos za Schmitta uvijek iznova nastaje i to tamo gdje "leže nove prostorne podjele, nova omeđivanja" tako da ga emancipacijske epizode, poput one na koju se Rowan poziva, neće preobraziti u ne-nomos (*ibid.*). Prije se može reći da se promicanjem takve uporabe pojma nomosa isti pretvara u "metodu stalnih prevrednovanja" kojom postaje, u nedostatku boljeg, "neočekivano adekvatno sredstvo permanentne revolucije" (Schmitt, 2001c: 54-55).

Kako svjedočimo stvaranju novog svjetskog poretka završno ću se poslužiti onim što je Schmitt napisao o svijetu koji bi nastao nakon 'neprijateljske dualnosti' iliti Hladnog rata. Zaključio je kako je "pluralitet podjednako dostižan kao i konačno jedinstvo" (Schmitt, 1995b: 500). Ipak, nakon 1989. zadesila nas je inačica potonjeg koja je, Schmitt bi rekao, već bila pripremana "tehnološko-industrijskim svjetonazorom" pa se stvorio dojam da je naš planet "već zreo za jedno i jedino središte političke moći" (*ibid.*: 504, 496). Međutim, kako smo odnedavno u ratovima postalo je jasno da je spomenuta inačica 'konačnog jedinstva' prošlost. Stoga je, čini se, potrebna, kako je Schmitt još 1952. napisao, "politička rasprava o pitanjima kao što su položaj i važnost Kine, Indije i Europe, Britanskog Commonwealtha, Hispano-Luzitanskog svijeta, arapskog bloka i možda drugim neočekivanim pristupima pluralnosti veleprostora" (*ibid.*: 499). To je, naime, u skladu s njegovim shvaćanjem da se dualnost svijeta mogla poremetiti brojevima kao što su "tri, pet ..." jer je "veća vjerojatnost da će oni prije nego parni brojevi dovesti do ravnoteže" odnosno "omogućiti mir" (*ibid.*: 500). Nije izvjesno da bi pluralnost/mnogostrukost entiteta imala takav učinak, ali ono što jest odnosi se na predstavnike kritičke političke teorije koji su bili predmet ovog rada. Trebali bi konačno prihvatiti da im Schmittovo kolebanje "između temeljne neodređenosti i zahtjeva za poretkom", neovisno o svemu, ne čini preveliku uslugu (Minca i Rowan, 2016: 87).

Literatura

- Berman, R. A., i Marder, M. (2009). Introduction. *Telos*, 147, 93-13.
Biblija, <https://biblija.ks.hr/>
- Bojanić, P. (2011). Nomos zemlje ili "pravo je pravo samo na pravom mjestu". U: C. Schmitt, *Nomos zemlje u međunarodnom pravu Jus Publicum Europaeum* (str. 411-424). Beograd: Fedon.
- Brčić, M. (2006). Izvori liberalnog mišljenja u filozofiji Immanuela Kanta. *Filozofska istraživanja*, 26(4), 783-797.
- Burgess, J. P. (2007). EU Law and the nomos of Europe. U: L. Odysseos i F. Petito (ur.), *The International Political Thought of Carl Schmitt: Terror, liberal war and the crisis of global order* (str. 185-201). London/New York: Routledge.
- Cristi, R. (1998). *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism: Strong state and Free Economy*. Cardiff: University of Wales Press.
- Cuius regio, illius religio*. *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12961>
- Fukuyama, F. (1994). *Kraj povijest i posljednji čovjek*. Zagreb: HSN.
- Fukuyama, F. (2022). More Proof That This Really is The End of History, theatlantic.com. 17. listopada. <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/10/francis-fukuyamastill-end-history/671761/>
- Kalyvas, A. (2008). *Democracy and the Politics of Extraordinary*. New York: Cambridge University Press.
- Kant, I. (1999). *Metafizika čudoređa*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kant, I. (2000). *Pravno-politički spisi*. Zagreb: Politička kultura.
- Kervégan, J-F. (1999). Carl Schmitt and 'World Unity'. U: C. Mouffe (ur.), *The Challenge of Carl Schmitt* (str. 54-74). London/New York: Verso.
- Kovačević, L. (2009). Komet zvan plenum. *Zarez*, 9(271-272), 23.
- Kursar, T. (2022). Carl Schmitt i rusko-ukrajinski rat: neke pojmovne poveznice. *Političke analize*, 11(43), 3-11.
- Minca, C., i Rowan, R. (2016). *On Schmitt and Space*. New York: Routledge.
- Mouffe, C. (2007). Carl Schmitt's warning on the dangers of a unipolar world. U: L. Odysseos i F. Petito (ur.), *The International Political Thought of Carl Schmitt: Terror, liberal war and the crisis of global order* (str. 147-153). London/New York: Routledge.
- Odysseos L., i Petito F. (2007). Introduction. U: L. Odysseos i F. Petito (ur.), *The International Political Thought of Carl Schmitt: Terror, liberal war and the crisis of global order* (str. 1-15). London/New York: Routledge.
- Ojakangas, M. (2007). A terrifying world without an exterior: Carl Schmitt and the metaphysics of international (dis)order. U: L. Odysseos i F. Petito (ur.), *The International Political Thought of Carl Schmitt: Terror, liberal war and the crisis of global order* (str. 205-221). London/New York: Routledge.
- Paić, Ž. (2021). Što je postimperijalna suvernost? Uz Nomos zemlje – Carl Schmitt i kritičko čitanje Hanne Arendt. *Politička misao*, 58(3), 77-104.
- Palaver, W. (1995). Carl Schmitt on nomos and space. *Telos*, 106, 105-127.

- Petito, F. (2007). Against world unity: Carl Schmitt and the Western-centric and liberal global order. U: L. Odysseos i F. Petitto (ur.), *The International Political Thought of Carl Schmitt: Terror, liberal war and the crisis of global order* (str. 167-184). London/New York: Routledge.
- Prozorov, S. (2007). *Foucault, Freedom, Sovereignty*. Aldershot/Burlington, VT: Asgate.
- Ranciere, J. (2012). *Na rubovima političkog*. Beograd: Fedon.
- Rasch, W. (2005). Introduction: Carl Schmitt and the New World Order. *The South Atlantic Quarterly*, 104(2), 177-183.
- Rasch, W. (2016). Carl Schmitt's Defence of Democracy. U: J. Meierhenrich i O. Simmons (ur.), *Oxford Handbook of Carl Schmitt* (str. 312-337). Oxford/New York: Oxford University Press.
- Rowan, R. (2011). A new nomos of post-nomos? Multipolarity, space and constituent power. U: S. Legg (ur.), *Spaciality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos* (str. 143-162). London/New York: Routledge.
- Sandoval, L. Y. (2017). "Cuius regio, eius oeconomia" la crítica de Carl Schmitt a la economía liberal desde su perspectiva interna e internacional. *Revista europea de historia de las ideas políticas y de las instituciones públicas*, 11, 369-388.
- Schmitt, C. (1943a). Pojam carstva u međunarodnom pravu. U: C. Schmitt, *Pojam politike i ostale razprave* (str. 159-187). Zagreb: Matica hrvatska.
- Schmitt, C. (1943b). Tri vrste pravnoznanstvenog mišljenja. U: C. Schmitt, *Pojam politike i ostale razprave* (str. 187-240). Zagreb: Matica hrvatska.
- Schmitt, C. (1991). *Glossarium. Aufzeichnungen aus den Jahren 1947-1958*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Schmitt, C. (1995a/1962). Die Ordnung der Welt nach dem Zweiten Weltkrieg. U: G. Maschke (ur.), *Staat, Großraum, Nomos: Arbeiten aus den Jahren 1916-1969* (str. 592-618). Berlin: Duncker & Humblot.
- Schmitt, C. (1995b/1952). Die Einheit der Welt. U: G. Maschke (ur.), *Staat, Großraum, Nomos: Arbeiten aus den Jahren 1916-1969* (str. 496-512). Berlin: Duncker & Humblot.
- Schmitt, C. (2001a). Politička teologija. U: S. Samardžić (ur.), *Norma i odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari* (str. 85-123). Beograd: Filip Višnjić.
- Schmitt, C. (2001b). Doba neutralizacija i depolitizacija. U: S. Samardžić (ur.), *Norma i odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari* (str. 58-67). Beograd: Filip Višnjić.
- Schmitt, C. (2001c). Predgovor iz 1971. za talijansko izdanje. U: S. Samardžić (ur.), *Norma i odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari* (str. 54-57). Beograd: Filip Višnjić.
- Schmitt, C. (2003a). The New Nomos of the Earth. U: C. Schmitt, *The Nomos of the Earth in the International Law of 'Jus Europaeum Publicum'* (str. 351-355). New York: Telos.
- Schmitt, C. (2003b). Appropriation/Distribution/Production: An Attempt to Determine from the Nomos Basic Questions of Every Social and Economic Order. U: C. Schmitt, *The Nomos of the Earth in the International Law of 'Jus Europaeum Publicum'* (str. 324-335). New York: Telos.
- Schmitt, C. (2007a). Rimsko katoličanstvo i politički oblik. U: M. Kasapović i N. Zakošek (ur.), *C. Schmitt: Politički spisi* (str. 43-60). Zagreb: Politička kultura.

- Schmitt, C. (2007b). Pojam političkoga. U: M. Kasapović i N. Zakošek (ur.), *C. Schmitt: Politički spisi* (str. 67-100). Zagreb: Politička kultura.
- Schmitt, C. (2007c). Država, pokret, narod. U: M. Kasapović i N. Zakošek (ur.), *C. Schmitt: Politički spisi* (str. 101-129). Zagreb: Politička kultura.
- Schmitt, C. (2007d). Duhovno stanje suvremenog parlamentarizma. U: M. Kasapović i N. Zakošek (ur.), *C. Schmitt: Politički spisi* (str. 7-41). Zagreb: Politička kultura.
- Schmitt, C. (2008). *Constitutional Theory*. Durham: Duke University Press.
- Schmitt, C. (2011a). *Großraum* versus universalism: the international legal struggle over the Monroe Doctrine. U: S. Legg (ur.), *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos* (str. 46-54). London/New York: Routledge.
- Schmitt, C. (2011b). The *Großraum* Order of International Law with a Ban on Intervention for Spatial Foreign Powers: A Contribution to the Concept of Reich in International Law (1939-1941). U: T. Nunan (ur.), *Carl Schmitt. Writings on War* (str. 75-124). Cambridge/Malden: Polity.
- Schmitt, C. (2011c). *Nomos zemlje u međunarodnom pravu Jus Publicum Europaeum*. Beograd: Fedon.
- Specter, M. G. (2016). What's 'Left' in Schmitt? From Aversion to Appropriation in Contemporary Political Theory. U: J. Meierhenrich i O. Simmons (ur.), *Oxford Handbook of Carl Schmitt* (str. 426-256). Oxford/New York: Oxford University Press.
- Teschke, B. (2016). Carl Schmitt's Concepts of War. A Categorical Failure. U: J. Meierhenrich i O. Simmons (ur.), *Oxford Handbook of Carl Schmitt* (str. 367-400). Oxford/New York: Oxford University Press.
- Zolo, D. (2007). The re-emerging notion of Empire and the influence of Carl Schmitt's thought. U: L. Odysseos i F. Petito (ur.), *The International Political Thought of Carl Schmitt: Terror, liberal war and the crisis of global order* (str. 154-165). London/New York: Routledge.

War, Peace, and Nomos: On the Impossibilities of Schmittian Transgression of Space

Abstract As we face the coming political world order, the author of the article makes a critical reconstruction of the arguments of critical political theorists (Petito, Mouffe, Burgess, Rowan and Zolo) who promote Carl Schmitt's political theory, particularly his understanding of nomos. In doing so, the author respects Schmitt's instruction on concepts from his Preface to the Italian edition of *The Concept of Political* (1971). First, the author looks at the attempt to present Schmitt as a peace supporter. After that, different ways of using Schmitt's understanding of great space and nomos are considered. Finally, a great attention is paid to Rowan's radically democratic reading of Schmitt's notion of nomos. His attempt to abolish "space" using Schmitt's notion of constitutive power and thus establish a new democratic nomos (or even a post-nomos) is critically examined.

Key words left, liberalism, nomos, peace, Schmitt, space, war

Kako citirati članak / How to cite this article:

Kursar, T. (2024). *Rat, mir i nomos: o nemogućnostima šmitovske transgresije prostora*. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 21(1). Prethodna objava na mreži. <https://doi.org/10.20901/an.21.03>